

MUHTÂR ES-SEKAFÎ HAREKETİ KARŞISINDA MUHAMMED B. HANEFİYYE’NİN YERİ*

Hüseyin GÜNEŞ**

Öz

Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da katledilmesinden sonra onun intikamını almak gayesiyle çok sayıda isyan hareketi ortaya çıktı. Bunlardan birisi de Muhtâr es-Sekafi hareketidir. Bilindiği gibi Yezid’in ölümünden sonra Emevi devleti çökmenin eşğine gelmiş ve Şam bölgesi dışındaki bütün topraklarını kaybetmişlerdi. Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sekafi de bu ortamdan yararlanarak Kufe’de faaliyetlere başladı. O zamanlar Kufe, Mekke merkezli Abdullah b. Zübeyr hükümetinin egemenliği altındaydı. Kısa zamanda bölgede büyük bir taraftar kitlesi toplamayı başaran Muhtâr, “Hüseyin’in intikamı” sloganıyla 685 yılının Ekim ayında isyan etti. Ardından Basra hariç Irak bölgesinin tamamını ele geçirdi. Muhtar, bölgedeki faaliyetlerini Muhammed b. Hanefiyye adına yürüttüğünü iddia ediyordu. Muhammed b. Hanefiyye, Ali b. Ebî Tâlib’in, Benî Hanîfe kabilesine mensup eşi Havle bint Cafer el-Hanefiyye’den oğludur. Annesine nispetle İbnü’l-Hanefiyye lakabıyla şöret bulmuştur. Etkisi gönümüne kadar devam eden olayların meydana geldiği bir dönemde yaşamıştır. Bu nedenle gelişen olaylar karşısında onun nasıl hareket ettiğinin tespiti, söz konusu dönemin daha iyi anlaşılmasında belirleyici olacaktır. Makalede İbnü’l-Hanefiyye’nin Muhtar ve onun başlattığı harekete karşı tutumu ele alınacaktır. Böylece söz konusu iddianın ne derece doğru olduğu tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İbnü’l-Hanefiyye, Muhtâr es-Sekafi, Ehl-i Beyt, Şia

THE POSITION OF MUHAMMAD IBN AL-HANAFIYA AGAINST MUKHTAR AL-THAQAFI MOVEMENT

Abstract

After the slaughter of Hussein at Karbala, a number of rebel movements occurred with the aim of taking his revenge. One of them is Mukhtar al-Thaqafi movement. As it is known, following Yazid’s death, the Umayyad state was on the verge of collapse and had lost all territories except for the Damascus area. Therefore, Mukhtar b. Abi Ubayd al-Thaqafi benefited from this environment and began operations in Kufa. At that time, Kufa was under the domination of Abdullah b. Zubair government, Mecca-centered. Mukhtar, being able to gather a large mass of adherents in a short time in the area, revolted in October in 685, accompanied by the slogan of “Hussein’s revenge”. Then, he conquered all parts of Iraq, except for Basra. Mukhtar claimed that he carried out his activities in the region on behalf of Muhammad ibn

* Bu makale, “Dini Siyasi ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı” adlı yayımlanmamış doktora tezimizden üretilmiştir (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya. 2009)

** Doç.Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, huseyingunes072@gmail.com
DOI: 10.12973/hbvd.75.169

al-Hanafîya, Ali's son, whose mother is not Fatima. Muhammad ibn al-Hanafîya was the son of Ali b. Abi Tâlib and Khawlah bint Ja'far al-Hanafîya, who came from Banu Hanifa tribe. He was famous for his nickname "İbn al-Hanafîya" rather than his mother. He lived in an era whose events have been effective up to now. For that reason, determining how he reacted to the events occurred at that time will be significant for a better understanding of the aforementioned era. In the article, the attitude of Muhammad b. Ali b. Abi Tâlib, known as Ibn al-Hanafîya, towards Mukhtar and his movement will be discussed. Thereby, the accurateness of this claim will be dealt.

Keywords: İbn al-Hanafîya, Mukhtar al-Thaqafi, Ahl al-Bayt, Shia

1. Giriş

Muhammed b. Hanefîyye, 16/637 yılında Medine'de doğmuş ve 81/700 yılının Mart ayında yine Medine'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Annesi Havle bint Cafer el-Hanefîyye, Hz. Ebû Bekir döneminde yaşanan ridde savaşlarında Benî Hanîfe kabilesiyle yapılan çatışmada esir düşmüş ve devlet başkanı Hz. Ebû Bekir tarafından ganimet payı olarak Hz. Ali'ye verilmiştir. Muhammed b. Hanefîyye, Hz. Ali'nin bu hanımından doğma tek çocuğudur. Hem Hz. Ali'nin diğer eşlerinden doğan ve onunla aynı adı taşıyan diğer kardeşlerinden ayırt edilmesi için, hem de Hz. Fatıma neslinden olmadığı vurgulanması kaygılarıyla annesine nispetle İbnü'l-Hanefîyye adıyla anılı gelmiştir (İbn Sa'd, t.y.: V, 91; Nevevî, 2005: V, 159).

Muhammed b. Hanefîyye, çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirdiği Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde oldukça müreffeh bir hayat yaşamış ve iyi bir eğitimden geçmiştir. Bununla birlikte Hz. Osman döneminin sonlarında başlayan ve onun öldürülmesiyle sonuçlanan çalkantılara tanık olmuştur. Hz. Osman'ın katlinde sonra hilâfete geçen babası Hz. Ali'ye biat etmiş ve onunla beraber Cemel, Siffin ve Nehrevân savaşlarına iştirak etmiştir. Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra da onun yerine geçen Hz. Hasan'a biat etmiş ve onun kısa süreli hilâfet döneminde yaşananlara tanıklık etmiştir. Hz. Hasan'ın yeni çatışmalara meydan vermemek kaygısıyla hilâfeti Muâviye b. Ebî Süfyân'a devretmesine karşı çıkmış olmakla birlikte, kardeşinin ısrarı üzerine diğer kardeşi Hz. Hüseyin gibi bu durumu kabullenmek durumunda kalmış ve Muâviye'ye biat etmiştir. Muâviye'nin ölümünden sonra başa geçen Yezîd'e dehalife olarak biat etmiştir. Üstelik bu biatine sadık kalarak ona karşı yürütülen hareketlere itibar etmemiştir. Bu çerçevede Kerbela vakasıyla sonuçlanan Hz. Hüseyin'in çıkışını tasvip etmediği gibi, Harre vakasıyla sonuçlanan Medinelilerin isyanına da destek vermemiş, hatta bu isyanın karşısında yer almış ve neticede Medine'yi terk etmek durumunda kalmıştır (Güneş, 2009: 39-53). Aynı şekilde Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra Emevî iktidarının geçirdiği sarsıntıyı fırsat bilerek faaliyetlerine hız veren ve kısa sürede neredeyse İslâm dünyasının tamamında hâkimiyetini sağlayan Mekke merkezli Abdullah b. Zübeyr hareketine boyun eğmemiştir. Onun

biat çağrılarına olumsuz cevap vermiş ve bunun neticesinde büyük baskılara maruz kalmıştır (Güneş, 2009: 162-177). Bu süre zarfında Hz. Hüseyin ve Ehli Beyt'in intikamını almak iddiasıyla ortaya çıkan ve onun adını kullanarak hareket eden Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'ye de destek vermediği anlaşılmaktadır.

Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî, daha on üç yaşlarında 13/634 yılında İranlılarla yapılan Köprü Savaşına katılmış ve burada babasını kaybetmişti. Onun için Hz. Ali tarafından Medâin valisi olarak görevlendirilen ve Hz. Hasan zamanında da bu görevini sürdüren amcası Sa'd b. Mes'ûd'un yanında yetişti. Sâbât'ta uğradığı suikast sonucu yaralanıp buraya getirilen hasta yatağındaki Hz. Hasan'ın Muâviye'ye teslim edilmesini önermesi ile dikkatleri üzerine çekmişti (Belâzürî, 1996: VI, 376). Bu olay, Kербela hadisesi öncesi Müslim b. Akil'i evinde misafir edip ona destek olması sürecine kadar onun Şîa tarafından eleştirilmesine ve Osmanî olarak anılmasına neden oldu (Taberî, t.y.:1054). Kuşkusuz o sıralarda Hz. Hasan'ın yanında bulunan Muhammed b. Hanefiyye'nin de dikkatini üzerine çekmiş ve onda ilk olumsuz izlenimini doğurmuştur. Hatta bu olumsuz intiba, daha sonraki süreçte İbnü'l-Hanefiyye'nin devamlı ona kuşkuyla bakmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Muâviye döneminde Hucr b. Adî lehinde şahitlik etmesinden hareketle onun Ehli Beyt'e sempati duymaya başladığı söylenmektedir (Harbûtli, 1962: 53). Ayrıca bu dönemde Medine'ye gittiği ve burada İbnü'l-Hanefiyye ile birlikte kaldığı, ondan hadis dersleri aldığı ve Kufe'ye döndükten sonra Ehli Beyt'i savunan konuşmalar yapmaya başladığı rivayet edilmektedir (Meclisî, 1983: XLV, 352).

Bilindiği gibi Muhtar, başlattığı hareketi Muhammed b. Hanefiyye ve Ehli Beyt adına yürüttüğü iddiasındaydı. Gerçekten İbnü'l-Hanefiyye, Muhtar'ın başlattığı hareketi desteklemiş midir? Onun tavırlarını onaylamış mıdır? Özellikle Ehli Beyt davasında onun samimiyetinden emin miydi? Makalede İbnü'l-Hanefiyye'nin Muhtar ve onun başlattığı harekete karşı tutumu farklı boyutlarıyla ele alınacak söz konusu iddianın ne derece doğru olduğu tespit edilecektir.

2. Hareket Öncesi İlişkileri

Muhtâr, Müslim b. Akil'e destek verdiği gerekçesiyle Ubeydullah b. Ziyâd tarafından hapsedilip ardından Kufe'den sürülünce Mekke'ye gitti. Burada Abdullah b. Zübeyr'e Emevilere karşı bir isyan hareketi başlatma teklifinde bulundu. İbn Zübeyr, o sırada bu yönde gizli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmekle birlikte, muhtemelen faaliyetlerinin açığa çıkmasını istemediği için, bu konuda Muhtâr'la işbirliğine girmek istemedi. Bunun üzerine Muhtâr, Taif'e gitti. Orada bir sene kaldıktan sonra tekrar Mekke'ye dönüdü. Bu sefer İbn Zübeyr, onunla işbirliği yapmayı kabul etti (Taberî, t.y.: 1055-1057). Muhtâr, bu süreçte İbn Zübeyr'in başlattığı hareketi hızlandırdığı gibi (İbn A'sem, 1992: II, 202) çok kısa zamanda gösterdiği performansla onun en yakın adamlarından biri haline geldi (İbn Sa'd, t.y.: V, 98). Hatta, İbn Zübeyr'i

faaliyetlerinden dolayı uyarmak için Yezîd'ingönderdiği elçilere karşı onu hararetle savundu (İbn A'sem, 1992: II, 205-206). Bunun akabinde gerçekleşen Mekke muhasarası sırasında da İbn Zübeyr'in yanında Şam ordusuna karşı savaştı (Taberî, t.y.: 1057). Bu kuşatma esnasında Mekke'de bulunan Muhammed b. Hanefiyye ise İbn Zübeyr'e her hangi bir destekte bulunmadı (İbn A'sem, 1992: II, 206).

Hem kuşatma sırasında hem de ondan önce Muhtâr'ın Taif'te bulunduğu bir yıllık süre içinde İbnü'l-Hanefiyye'nin Muhtâr'la bir irtibatının olduğuna dair kaynaklarda sağlam bir kayda rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Muhtâr'ın Taif'te kaldığı süre içinde, o sırada Medine'de bulunan İbnü'l-Hanefiyye ile irtibat kurmuş olabileceği görüşü ortaya atılmaktadır (Deksan, 1973: 64). Hatîbü'l-Havârizm'in (1418: II, 271) sahih olmadığını belirterek naklettiği ve siyak sibakından da uydurma olduğu anlaşılan bir rivayete göre Muhtâr, Kufe'den kaçıp Mekke'ye geldikten hemen sonra gidip İbn Zübeyr'e biat etmiş, gece olunca da gizlice İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına giderek ona da biat etmiştir. Ayrıca İbn Sa'd'ın (t.y.: V, 98) aktardığı bir rivayette, Muhtâr'la İbn Zübeyr arasındaki söz konusu ilişkiye değinirken onun Muhammed b. Hanefiyye'ye gidip geldiği vurgulanmaktadır. Ancak aralarındaki bu irtibatın ne zaman başladığı belirtilmediği gibi, İbnü'l-Hanefiyye'nin onun hakkında iyi bir düşünceye sahip olmadığı ve ondan gelen birçok şeyi kabul etmediği ifade edilmektedir. Bu nedenle aralarındaki irtibatın muhasaradan sonra, hatta Muhtâr'ın İbn Zübeyr'den ümidini kestikten sonra başladığını tahmin ediyoruz. Zira Muhtâr, İbn Zübeyr'le daha işin başında yaptığı anlaşmada şart koştuğu, hareketin başarıya ulaşması durumunda kendisine tevdi edilecek bir takım görevlerin beklentisi içindedir (İbn A'sem, 1992: II, 202).

Muhtâr, Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra İbn Zübeyr'in neredeyse İslam dünyasının tamamını elinde bulundurmasına rağmen aradan beş ay geçtiği halde kendisine bir görev vermediğini görünce gözünü Kufe'ye dikti. Onun için Kufe'den gelenlerden oranın durumunu sormaya başladı (Belâzürî, 1996: VI, 379; Taberî, t.y.: 1057). Bu arada Kufe'nin içinde bulunduğu durumu İbn Zübeyr'e arz ederek buranın yönetimini kendisine tevdi etmesi için imalarda bulunuyordu (Mes'ûdî, 1964: III, 83). Ancak İbn Zübeyr tarafından kendisine herhangi bir görevin verileceğinden ümidini kesmesi üzerine onun yanından ayrılmaya karar verdi. Onun, giderken hiç kimseye haber vermeden gece yarısı Mekke'den çıktığı ve Kufe'ye doğru yola koyulduğu söylenmektedir (İbn A'sem, 1992: II, 253). Aksine, emrine verilen iki yüz askerle birlikte İbn Zübeyr'in izni ve İbnü'l-Hanefiyye'nin onayı ile yola çıktığı yönünde rivayetler de bulunmaktadır (Hatîbü'l-Havârizm, 1418: II, 272).

Aslında Muhtâr'ın, İbn Zübeyr'den habersiz Mekke'den çıkması mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde İbn Zübeyr'den ümidini kesmiş olması nedeniyle Ehli Beyt'in adını kullanarak başlatmayı planladığı hareketin başarısı için İbnü'l-

Hanefiyye gibi birinin desteğini almak istemesi de kaçınılmazdır. Zira Harbütli'nin (1962: 112) dediği gibi, o dönemde her siyasî hareketin dinî bir renge bürünmesi ve ruhanî bir lidere sırtını dayaması gerekiyordu. Nitekim İbn Sa'd'ın (t.y.: V, 98) aktardığı bir rivayete göre Muhtâr'ın Kufe'ye gitmeye karar verdiği zaman İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına giderek kararını ona bildirdiği söylenmektedir. Rivayete göre İbnü'l-Hanefiyye de ona: "*Git, fakat şu Abdullah b. Kamil el-Hemedânî de seninle beraber gelsin.*" demiş, ardından Abdullah b. Kamil'e Muhtâr'a pek güvenilemeyeceğini söyleyerek ona karşı dikkatli olmasını istemiştir. Söz konusu rivayete göre Muhtâr, daha sonra İbn Zübeyr'in yanına giderek: "*Benim Irak'ta bulunmam, senin için burada kalmamdan daha faydalı olacaktır.*" demiş ve ondan Kufe'ye gitmek için izin istemiştir. Belâzürî'nin (1996: VI, 380) de eserinde yer verdiği bir rivayete göre İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına giden Muhtâr, "*Ben, kan davanızı gütmek ve sizlere yardımcı olmak için gidiyorum.*" demiş; fakat İbnü'l-Hanefiyye, onun bu sözüne karşı susmuş, bu sözünü ne onaylamış ne de karşı çıkmıştır. Bununla birlikte İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr'ı uğurlarken ona Allah'tan korkmasını tavsiye ederek onu uyardıyı ihmal etmemiştir. Muhtâr ise Kufe'ye gidiş amacını bildirirken İbnü'l-Hanefiyye'nin bu konuda suskun kalmasını, "*Onun susması, benim için bir izindir.*" şeklinde yorumlamıştır. Belâzürî'nin (1996: VI, 380) aktardığı başka bir rivayete ise İbnü'l-Hanefiyye'nin ona: "*Ben, Rabbimizin bize yardım etmesini ve kanlarımızı dökenleri helak etmesini arzu ederim. Fakat ben ne savaşmayı ne de kan dökmeyi emrederim. Zira bize yardımcı olarak, hakkımızı geri almak ve kanlarımızın hesabını sormak için Allah, bize yeter!*" dediği söylenmektedir (Ayrıca bk. İbnü'd-Devadârî, VI, 150-151).

İbn Sa'd'ın (t.y.: V, 98) verdiği rivayette Muhtâr'ın Kufe'ye gitme kararını İbnü'l-Hanefiyye'ye arz ederken ona hangi gerekçelerle gitmek istediğini bildirdiğinden söz edilmemektedir. Belazurî'deki (1996: VI, 380) rivayetlerde ise bu gerekçelerden söz edilmekle birlikte anlatılanlara bakıldığında, bunların daha sonraları Muhtâr'ın başlattığı harekete katılıp katılmamaları noktasında şüpheye düşerek onu ziyaret eden Abdurrahman b. Şureyh başkanlığındaki Kufe heyetiyle aralarında geçen diyaloglarla oldukça benzerlikler taşımaktadır (Bk. Belâzürî, 1996: VI, 384; Ya'kûbî, t.y.: II, 258; Taberî, t.y.: 1078; İbn A'sem, 1992: II, 276; İbnü'l-Esîr, t.y.: 558; Nüveyrî, t.y.: XXI, 15). Dolayısıyla burada bir karıştırma söz konusu olabilir. Ayrıca Belazurî'nin, râvileri zikretmeksizin bunları bir söylenti olarak kayda geçirmesi de bu rivayetlerin sıhhatine gölge düşürmektedir. Diğer yandan, o sırada Kufe valisi olarak görev yapan Âmir b. Mes'ûd'un İbn Zübeyr tarafından azledilerek (Belâzürî, 1996: VI, 380) onun yerine Abdullah b. Yezîd el-Ensârî ve İbrahim b. Muhammed b. Talha b. Ubeydullah'ın birisi idarî işlerden diğeri de malî işlerden sorumlu olarak Kufe'ye atanmaları ve bunların, Muhtâr'ın 15 Ramazan 64 (5 Mayıs 684) tarihinde bir Cuma günü Kufe'ye varmasından bir hafta sonra şehre girmeleri (Taberî, t.y.:1051) Muhtâr'ın İbn Zübeyr'den izin alarak Mekke'den çıkmakla beraber, "*onun, İbn Zübeyr*

tarafından Kufe'ye vali olarak atandığı" (Bürrî, I, 411) yönündeki iddiaların aksine, aslında İbn Zübeyr'in ona herhangi bir görev vermediğini ve hatta ona hiç güvenmediğini göstermektedir.

Muhtâr, Kufe'ye girer girmez rastladığı her guruba selam verip, "Size zafer ve kurtuluş müjdeliyorum!" diyerek faaliyetlerine başladı. Ardından Ehli Beyt'e yakınlığıyla bilinen kişilerle irtibata geçti. Şia'nın durumunu araştırdığı görülen Muhtâr'ın, ilk başta İbnü'l-Hanefiyye'den bahsetmemekle birlikte evine gidip yerleştikten sonra, yanına gelen kişilerle yaptığı istişarede kendisine Şia'nın Süleyman b. Surad'ın etrafında toplandığının haber verilmesi üzerine, onun: "el-Mehdî İbnü'l-Vasî Muhammed b. Ali, beni size güvenilir bir vezir ve seçilmiş bir emir olarak gönderdi. Beni, mühlitlerle savaşmak, Ehli Beyt'inin kan davasını gütmek ve zayıfları korumakla görevlendirdi." diyerek onları kendi tarafına çekmeye çalıştığı anlaşılmaktadır (Taberî, t.y.: 1058. Ayrıca bk. İbn Sa'd, t.y.: V, 98; Belâzürî, 1996: VI, 380; Ya'kûbî, t.y.: II, 258). Muhtemelen Muhtâr, bu sözü İbn Zübeyr'in gönderdiği görevlilerin Kufe'ye girmesinden sonra, artık İbn Zübeyr'in buralarda kendisine hiçbir şekilde görev vermeyeceğini anlayınca söylemiştir. Eğer böyle bir gelişme olmasaydı Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'den hiç söz etmeyecek ve belki de İbn Zübeyr'e olan desteğini sürdürecekti. Çünkü Muhtâr'ın, Kufe'yi ele geçirmesinden sonra bile İbn Zübeyr'le haberleşerek valisini şehirden kovmasının sebebinin onun işin ehli olmamasına bağlayarak, bir nevi bu görevi kendisine vermesini istediği ve onunla irtibatını koparmak istemediği görülüyor (Belâzürî, 1996: VI, 454; İbn Kesir, 1997: VI, 47). Ayrıca Muhtâr'ın, Süleyman b. Surad öncülüğünde Hz. Hüseyin'in katillerinden intikam almak gayesiyle sürdürülen hazırlıklara katkıda bulunmak bir yana, onu eleştirerek başlattığı hareketi baltalamaya çalışması (Taberî, t.y.: 1051, 1058), hatta bu yönde büyük bir mesafe kat ederek İbn Surad'la beraber yola çıkması planlanan on altı bin kişilik gurubun dört bin kişide kalmasına sebep olması (Taberî, t.y.: 1060), onun şahsi bir takım hesaplar peşinde olduğu kuşkusunu uyandırmaktadır.

Süleyman b. Surad'ın 65/684 yılının ortalarında karşı karşıya geldiği Şam ordularına yenilmesi üzerine Muhtâr, vicdanı hiç sızlanmadan onun mirasına kondu. Bu şekilde "Hüseyin'in intikamı" argümanı ile hareket etmesinin önünde artık bir engel kalmayan Muhtâr, Muhammed b. Hanefiyye'nin adını kullanarak başlattığı çalışmalarına hız verdi. 65 yılının Ramazan ayında (Nisan 685) Kufe'ye atanan yeni vali Abdullah b. Mutî'nin gelişi de onun hızını kesmedi. Hatta yeni valiyi yaptığı ilk konuşmasında taciz ettiği gibi (İbn A'sem, 1992: II, 273), sürdürmekte olduğu faaliyetlerini daha da hızlandırdı ve artık yeni senenin başı Muharrem ayında isyan bayrağını kaldırma kararını aldı. Ancak bu sırada bölgedeki ileri gelen bazı şahsiyetlerin, onun İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderildiği konusunda şüphelerini dile getirerek durumu araştırmak üzere Mekke'ye gitmeleri bu planı aksattı (Belâzürî, 1996: VI, 384; Taberî, t.y.: 1078).

Aralarında Abdurrahman b. Şureyh'in bulunduğu heyet Mekke'ye gidip İbnü'l-Hanefiyye ile görüştüler. Yapılan görüşmede Muhtâr'ın bölgede yürüttüğü faaliyetler konusunda onu bilgilendirdiler. Ardından ona: "Muhtâr b. Ebî Ubeyd, yanımıza gelerek Hüseyin'in kanını talep etmek üzere sizin tarafınızdan gönderildiğini iddia ediyor." diyerek konuyla ilgili onun görüşlerini öğrenmek ve o doğrultuda hareket etmek istediklerini bildirdiler. İbnü'l-Hanefiyye, onların bu açık taleplerine karşı onlarla diğer bazı konuları gayet açık bir şekilde konuşmakla birlikte, Muhtâr konusunda onlara, "Yemin ederim ki Allah'ın, düşmanlarımıza karşı bize dilediği kimse ile yardım etmesini arzu ederim." şeklinde muğlak bir cevap verdi. Bu görüşmede gündeme getirilen Ehli Beyt'in konumu ve Hz. Hüseyin'in katli konusunda İbnü'l-Hanefiyye, Ehli Beyt olarak buldukları makamı Allah'ın bir lütfu, Hz. Hüseyin'in başına gelenleri de takdir-i ilahî olarak değerlendiriyordu. (Belâzürî, 1996: VI, 384; Ya'kübî, t.y.: II, 258; Taberî, t.y.:1078; İbn A'sem, 1992: II, 275-276; İbnü'l-Esîr,t.y.: 558; Nüveyrî, t.y.: XXI, 15).

İlave olarak İbnü'l-Hanefiyye'nin onlara: "Yalancılara dikkat edin, canlarınıza ve dininize mukayyet olun." dediği de rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, t.y.: V, 99). Bu ifade ile onun adına hareket ettiği söylenen Muhtâr'a karşı dikkatli olunmasını ima etmiş olsa bile ona karşı açık bir tavır ortaya koymamıştır. Nitekim bu kaçamak cevabından sonra, ondan daha açık bir cevap almak için ısrar etmek yerine bunu kendileri için yeterli görüp ayrıldıkları görülen heyet, aldıkları cevap için "Bu, onun izin ve ruhsat verdiği anlamına geliyor, yoksa isteseydi yapmayın diyebilirdi." diyerek Kufe'ye geri döndüler. Muhtâr ise gelişmeleri endişeyle izliyor, planlarının deşifre olmasından korkuyordu (Belâzürî, 1996: VI, 384; Taberî, t.y.:1078). Onun bu korkusu, İbn Kesîr'in (1997: VI, 18) dediği gibi aslında İbnü'l-Hanefiyye'nin emriyle hareket etmemiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle Muhtâr, Kufe'ye geri dönen heyete İbnü'l-Hanefiyye ile yaptıkları görüşmede vardıkları neticeyi sorduğunda, onların "Sana yardım etmemize izin verdi!" şeklindeki cevaplarına tekbir getirerek karşılık vermiş ve hemen taraftarlarını toplayarak gelen heyetten izlenimlerini onlara aktarmalarını istemişti. Abdurrahman b. Şureyh, toplanan kalabalığa yaptığı konuşmada İbnü'l-Hanefiyye'nin kendilerine, Muhtâr'a destek ve yardımcı olmalarını emrettiğini ve artık konuyla ilgili bir şüphelerinin kalmadığını anlatmıştı (Belâzürî, 1996: VI, 384-385; Taberî, t.y.: 1078).

Bu olaydan sonra Muhtâr'ın etrafındaki taraftar kitlesi daha da arttı. Fakat Muhtâr'a, valinin etrafında yer alan eşrafa karşı başarı sağlaması için bölgenin ile-ri gelen şahsiyetlerinden İbrahim b. Eşter'in desteğini de alması gerektiği söylendi. Bunun üzerine Muhtâr, İbrahim b. Eşter'e bir heyet göndererek desteğini almalarını istedi. İbrahim b. Eşter ise onların tekliflerini ancak kendisini lider olarak seçmele-ri durumunda kabul edebileceğini söyledi. Ancak heyettekiler, Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye tarafından emir olarak görevlendirilmiş olduğunu, bu nedenle söz konusu

şartı kabul edemeyeceklerini söyleyerek elleri boş döndüler (Belâzürî, 1996: VI, 385; Taberî, t.y.: 1079). Aradan üç gün geçtikten sonra İbrahim b. Eşter'den bir ses çıkmadığını gören Muhtâr, Âmir eş-Şa'bî ve babasının da bulunduğu başka bir heyetle onun yanına bizzat gitti ve ona kendilerine katılması yönünde İbnü'l-Hanefiyye'nin emri olduğunu bildirdi. Ardından İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderildiğini iddia ettiği bir mektup göstererek bu emre uymasını, aksi takdirde onun İbnü'l-Hanefiyye ve sevenleri tarafından terk edileceği uyarısında bulundu (Taberî, t.y.: 1079; İbn A'sem, 1992: II, 277-278).

Söz konusu mektupta şunlar yazılıyordu (Belâzürî, 1996: VI 386; Taberî, t.y.: 1079; İbn Miskeveyh, 2001: II, 144; İbn A'sem, 1992: II, 278; Hatibü'l-Havârizm, 1418: II, 237-238; İbnü'l-Esir, t.y.: 558; Nüveyrî, t.y.: XXI, 17): *“Bismillahirrahmanirrahim. Muhammed el-Mehdî'den İbrahim b. Malik el-Eşter'e. Salamün aleyke. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamd ederim. Ben, sizlere vezirim ve kendi vekilim olarak seçtiğim güvenilir dostumu gönderiyorum. Ona düşmanlarımla savaşmasını ve Ehli Beyt'immin kan davasını gütmemesini emrettim. Sen kendin, aşiretin ve sana itaat edenler olmak üzere ona destek olun. Bana yardım eder, davetime icabet edip vezirimi de desteklersen şüphesiz bu senin için benim nezdimde bir fazilet olarak tescil edilecektir. Bu yolda sana silah desteği sağlanacak ve bütün savaşan ordular emrine verilecektir. Ayrıca Kufe'den Şamlıların en uzak beldelerine kadar ele geçirdiğin bütün şehirler ve bunların yönetimi senin emrinde olacaktır. Buna uyulacağına dair Allah adına söz veriyorum. Şayet bunu yaparsan Allah katında da daha üstün ikramlara nail olacaksın. Yok eğer yüz çevirirsen helak olur ebediyen iflah olamazsın. Vesselamu aleyk.”*

İbrahim b. Eşter, mektubu okuduktan sonra kullanılan ifadelerde bir gariplik sezdi. Mektubun başındaki *“Mehdî”* ibaresine dikkat çekerek daha önce İbnü'l-Hanefiyye ile mektuplaştığını, ancak onun kendi ismi ve babasının isminden başka bir unvan kullanmadığını söyledi. Muhtâr da onun bu şüphesine karşı, *“O zaman öyleydi, şimdi böyle!”* diyerek konuyu geçiştirmeye çalıştı ve mektubun İbnü'l-Hanefiyye'ye ait olduğuna dair beraberinde getirdiği adamlarını şahit gösterdi. Şa'bî ve babası dışında heyettekilerin hepsi, mektubun İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderildiğine dair şahitlik edince İbrahim b. Eşter, kalkıp ona biat etti. Ancak içinde hala bir şüphe vardı. Bu nedenle meclis dağılıp Muhtâr'ı uğurladıktan sonra Şa'bî'yi bir kenara çekti ve *“Hatırladığım kadarıyla sen ve baban, şahitlik etmediniz; gerçekten onların doğru şahitlikte bulunduğunu düşünüyor musun?”* diye sordu. Şa'bî, kendi ifadesine göre bu konuda şüphesi olmakla birlikte, hareketin başarıya ulaşmasını arzu ettiği için şahitleri övdü ve onların haktan başka bir şey söylemelerinin söz konusu olamayacağını söyledi. Bunun üzerine İbrahim b. Eşter, şahitleri tam olarak tanımadığını, bu nedenle onların isimlerini bir kâğıda yazmasını istedi. Şa'bî de onun bu isteğini yerine getirerek meseleyi kapattı (Belâzürî, 1996: VI, 385; Taberî, t.y.: 1079; İbn A'sem, 1992: II, 278).

Bu hadiseyi ele alan Dîneverî (1995: 255-256), “Mehdî” meselesi ve İbrahim b. Eşter’in şüphesinden bahsetmemekle birlikte Şa’bî’nin konuyla ilgili ciddi anlamda şüpheleri olduğuna işaret etmektedir. Anlattığına göre, mektubun üzerindeki mühür daha Muhtâr’ın evindeyken Şa’bî’nin dikkatini çekmiştir. Kurşun mühürün, bir gece önce vurulmuş gibi parladığını gören Şa’bî’nin içine bir kurt düşmüş, görüşme sırasında bunu belli etmemekle birlikte daha sonra şahitlerin evlerini teker teker dolaşarak onlarla yaptığı görüşme neticesinde mektubun Muhtâr tarafından uydurulduğu sonucuna varmıştır. Hatta Hicaz’a kadar giderek meseleyi tetkik etmiş ve oralarda da Muhtâr’ı tasdik eden bir kanıt rastlamamıştır.

Müberred (1986: III, 1194) ise olayı daha farklı bir şekilde aksettirmektedir. Onun anlattığına göre İbrahim b. Eşter, gelen teklifler karşısında İbnü’l-Hanefiyye’nin izni olmadan Muhtâr’a katılamayacağını bildirmiştir. Bu nedenle Muhtâr, İbnü’l-Hanefiyye’ye bir mektup yazarak bu konuda ondan izin istemiş, ancak İbnü’l-Hanefiyye ona güvenmediği için doğrudan İbrahim b. Eşter’e mektup yazarak “*Allah’ın, dilediği herhangi bir kimsenin eliyle hakkımızı alması bizi rahatsız etmez.*” demiştir. İbrahim b. Eşter de bunun üzerine ona katılmıştır.

Aslında Muhtâr’ın, daha Kufe’ye ilk geldiğinde bu mektup oyununu oynadığı görülmektedir. Rivayete göre Muhtâr, İbn Zübeyr’in aslında işin başında İbnü’l-Hanefiyye adına hareket ettiğini, fakat daha sonra ihanet ederek ona haksızlık ettiği yönünde halk arasında konuşmalar yapmış, İbnü’l-Hanefiyye’nin faziletinden söz ederek kendisinin onun tarafından Kufe’ye gönderildiğini ve yanında bu konuda İbnü’l-Hanefiyye tarafından yazılmış bir mektup olduğunu söylemiş ve bir gizem havası vererek sakladığı bu mektubu sadece güvendiği kişilere okutmuş, İbrahim b. Eşter’in desteğini almak için de aynı şekilde İbnü’l-Hanefiyye adına bir mektup uydurarak onu kendi tarafına çekmeyi başarmıştır (İbn Sa’d, t.y.: V, 99; İbn Asâkir, 1997: LIV, 342). Neticede Muhtâr’a açık bir şekilde destek vermemekle birlikte İbnü’l-Hanefiyye’nin, adının kullanılmasına karşı açık bir tavır sergilememiş olması ve konuyla ilgili muğlak ifadeler kullanarak gelişmeleri izlemekle yetinmesi Muhtâr’ın önünü açmış oldu.

3. Hareket Sürecinde İlişkileri

Bu şekilde bölgede büyük bir taraftar kitlesi toplamayı başaran Muhtâr, nihayet 14 Rabiulevvel 66 (19 Ekim 685) tarihinde başlattığı isyan hareketinde hiç zorlanmadı. Kısa sürede Kufe’yi ele girdikten sonra Basra hariç Irak bölgesindeki diğer şehirleri de ele geçirdi ve buralara valilerini atadı. Muhtâr, çok kan dökmek zorunda kalmadan Kufe’yi ele geçirmişti (Dîneverî, 1995: 268; Taberî, t.y.: 1076-1086; İbnü’l-Esîr, t.y.: 557, 562; İbn Kesîr, 1997: VI, 21). Bu hâkimiyeti adil ve ılımlı olarak yürütmeye, heyecanı yatıştırarak düşman fırkaları birbirleriyle barıştırmaya gayret

etti. Bu nedenle savaş parolası, “Hüseyin’in intikamı” olmasına rağmen taraftarlarını cinayet işlemek ve gaddarlık etmekten alıkoymuştu (Wellhausen, 1989: 128, 129).

Muhtâr’ın Kufe’yi ele geçirmesinden sonra yaptığı ilk konuşmasında ve halktan biat alırken kullanılan ifadelerde İbnü’l-Hanefiyye’den hiç söz etmediği görülmektedir (Belâzürî, 1996: VI, 394; Taberî, t.y.: 1085; İbn A’sem, 1992: II, 289-290; İbn Miskeveyh, 2001: II, 162; İbnü’l-Esîr, t.y.: 561-562; Nüveyrî, t.y.: XXI, 20; İbn Kesîr, 1997: VI, 21). Aksine İbn Zübeyr ile irtibat kurarak eski vali Abdullah b. Mutî’in yetersizliğini öne sürerek, hatta onun Emevî sempatizanı olduğunu iddia ederek yaptıklarına mazeret bulmaya çalıştı. Bir nevi buraların yönetimini kendisine bırakmasını imâ etti (Taberî, t.y.: 1099; İbn Asâkir, 1997: LVIII, 236; İbnü’l-Esîr, t.y.: 567; İbn Kesîr, 1997: VI, 47). Kuşkusuz bu durum onun ikili oynadığını ve aslında kendi adına hareket ettiğini göstermektedir.

Muhtâr’ın bu şekilde bağlılığını bildirmesi üzerine İbn Zübeyr, Ömer b. Abdurrahman el-Mahzumî’yi vali olarak Kufe’ye gönderdi. Ancak Muhtâr, yeni valiyi daha şehre girmeden geri çevirdi. Bu sefer Muhtâr, İbn Zübeyr’e haber göndererek o sırada Vadi’l-Kurâ’ya kadar gelmiş olan Şam ordusuna karşı ona yardımcı olmak için asker gönderme teklifinde bulundu. İbn Zübeyr de ona, eğer hala kendisine bağlılığını sürdürüyorsa askerlerini kabul edebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Muhtâr, Şurahbil b. Vers komutasında üç bin kişilik bir ordu gönderdi. Ancak İbn Zübeyr, onun niyetinden emin olmadığı için gelen ordunun durumunu araştırmak ve eğer başka bir maksatları varsa onlarla savaşmak üzere Abbâs b. Sehl’i iki bin kişi ile onları karşılamaya gönderdi. Abbâs b. Sehl, maksatlarının İbn Zübeyr’e yardım olmadığını anlayınca ikram ettiği yemeklerle meşgul oldukları sırada onları gafil avladı ve çoğunu kılıçtan geçirdi. Muhtâr’ın bu orduyu göndermedeki maksadının öncelikle Medine’yi ele geçirmek, ardından buraya bir emir tayin edip göndereceği yeni birliklerle bütün Hicaz bölgesini hâkimiyeti altına almak olduğu söyleniyor (Taberî, t.y.: 1099-1100; İbn Miskeveyh, 2001: II, 184-186; İbnü’l-Esîr, t.y.: 568).

Bu olaydan sonra İbn Zübeyr’e karşı açıkça cephe alan Muhtâr, İbnü’l-Hanefiyye’ye bir mektup göndererek bu orduyu aslında düşmanlarına karşı ona yardımcı olmak ve onun adına bölgeyi ele geçirmek için gönderdiğini, eğer arzu ederse başka ordular gönderebileceğini, ancak bu askerlerin Medineliler tarafından kabul edilmesi için onlara elçiler gönderip onu desteklediğini açıklamasını istedi. İbnü’l-Hanefiyye ise onun bu işbirliği teklifini şu mektupla geri çevirdi: *“Mektubun bana ulaştığında okudum. Benim hakkımı önemsediyini ve beni memnun etmeye çalıştığını anladım. Ancak beni en çok memnun edecek olan şey, Allah’a itaatın söz konusu olduğu işlerdir. Onun için yapacağın işlerde elinden geldiğince Allah’a itaat et. Bil ki eğer ben isteseydim, insanlar koşa koşa bize gelir, kendimize çok sayıda yardımcı bulurdum. Fakat ben, onlardan uzak duruyorum. Allah, benim hakkımda hükmünü verinceye kadar*

sabredeceğim. O, en iyi hükmü verendir." İbnü'l-Hanefiyye bunları yazmakla kalmadı, ifadelerinin yanlış yorumlanmasına imkân vermemek için mektubu teslim ettiği elçiye, "Muhtâr'a söyle, Allah'tan korksun; kan dökmekten elini çeksin." demeyi ihmal etmedi (Belâzürî, 1996: VI, 420-421; Taberî, t.y.: 1100; İbn Miskevî, 2001: II, 187; İbnü'l-Esir, t.y.: 568).

Böylece İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr'ın faaliyetleriyle bir ilgisinin olmadığını ve onun yaptıklarını tasvip etmediğini ilk defa açık bir şekilde ortaya koymuş oldu. Fakat İbn Zübeyr, bu olaydan sonra Muhtâr'la işbirliği içinde olduğunu düşündüğü İbnü'l-Hanefiyye'nin üzerindeki baskılarını arttırdı. Onu hapsedip yakmakla tehdit etti (Taberî, t.y.: 1100; İbnü'l-Esir, t.y.: 568). Bu gelişme, İbnü'l-Hanefiyye'yi, Muhtâr'dan bizzat yardım istemek durumunda bıraktı. Fakat yardım istemek için yazdığı mektubu Muhtâr'a götürüp yardım çağrısında bulunacak elçilere onun durumunu araştırmalarını, eğer bekledikleri gibi çıkarsa mektubu ona teslim etmelerini, aksi takdirde durumlarını halka arz ederek doğrudan halktan yardım talep etmelerini istemesi (Belâzürî, 1996: III, 475), onun hala Muhtâr'ın tam olarak ne yapmaya çalıştığını çözemediğini ve ona şüpheyle yaklaştığını gösteriyor. Hatta, yardımların gelmesinden sonra bile İbn Abbâs, Muhtâr'ı öven konuşmalar yaptığı halde İbnü'l-Hanefiyye'nin onun hakkında suskun kaldığı, lehinde veya aleyhinde hiç konuşmadığı görülmektedir (İbn Sa'd, t.y.: V, 105).

Muhtâr'ın söz konusu talep üzerine gönderdiği askerî birlikler vasıtasıyla İbnü'l-Hanefiyye'yi içinde bulunduğu zor durumdan kurtarıp ona malî destek vermesine ve İbnü'l-Hanefiyye'nin de bu yardımları kabul etmesine rağmen, Muhtâr'ın Irak bölgesinde hâkimiyeti ele geçirdikten sonra, "Hüseyin'in intikamı" parolası ile bu işe giriştiği halde bu konuda ciddi bir gayret göstermemesi, üstelik Kufeli eşrafın arasında bulunan katillere emân verip onları kollaması, çoğunluğunu mevâlinin oluşturduğu kendi askerleri arasında homurdanmaların yükselmesine sebep olduğu gibi (İbnü'l-Esir, t.y.: 562; İbn Kesîr, 1997: VI, 21), İbnü'l-Hanefiyye'nin onu yalancılıkla suçlamasına yol açtı. Nitekim Muhtâr, İbn Zübeyr'e yazdığı bir mektubu beraberinde gönderdiği elçisine, mektubu adresine teslim ettikten sonra İbnü'l-Hanefiyye'ye uğramasını ve ona Muhtâr'ın, onu ve Ehli Beyt'ini sevdiğini söylemesini istemiş; elçi de onun bu emrini yerine getirip dediklerini aktarınca İbnü'l-Hanefiyye, elçiye çıkışarak: "Yalan söylüyorsun. Ebû İshâk da yalan söylüyor. Hüseyin'i katleden Ömer b. Sa'd'ı döşeginde oturtup dururken nasıl oluyor da beni ve Ehli Beyt'imini seviyor!" şeklinde tepki göstermişti (*el-İmâme*, 1413: II, 30; Taberî, t.y.: 1095; İbn Abdîrabbih, 1969: IV, 404; Ebü'l-Arab, 1988: 195; İbnü'l-Esir, t.y.: 566).

Bu arada Muhtâr, Abdümelik b. Mervân'ın emrindeki Ubeydullah b. Ziyâd tarafından 66 yılının sonlarına doğru hakimiyeti altındaki topraklar taciz edilmeye başlanınca önce Yezîd b. Enes'i üç bin kişi ile ardından da İbrahim b. Eşter'i 7 bin ki-

şilik bir orduyla onun üzerine gönderdi. Bu şekilde Muhtâr'ın yalnız kalmasını fırsat bilen Kufeliler ona karşı ayaklandılar. Zor durumda kalan Muhtâr, İbrahim b. Eşter'i geri çağırdı ve onun sayesinde isyanı bastırdı. Artık Muhtâr'ın, Hz. Hüseyin'in katillerini korumak için bir mazereti kalmamıştı. Bu nedenle esir alınan isyancılarından Hz. Hüseyin'in katline karışanların hepsi çeşitli işkencelerle öldürülürken, kaçanların yakalanması için amansız bir takip başlatıldı. Yakalananlar öldürüldü, kaçmayı başarımların da geride bıraktıkları evleri yerle bir edildi (Taberî, t.y.: 1087, vd.; İbnü'l-Esir, t.y.: 562, vd. Ayrıca bk. Gürbüz, 2012: 143-144).

İsyanın asıl sebebi, Muhtâr'ın mevâliye tanıdığı yeni haklar ve onları Kufeli eşrafa tercih etmesi olmakla birlikte onların, Muhtâr'ı İbnü'l-Hanefiyye'nin desteğiyle hareket ettiği yönünde yalan söylediğini öne sürmeleri dikkat çekicidir (Dîneverî, 1995:274). Hatta bu düşüncelerini onunla yaptıkları görüşmede onun yüzüne karşı dile getirmişlerdi. Muhtâr ise onların bu iddialarını çürütecek bir delil ortaya koymamış, sadece onları oyalamak için bir heyet gönderip durumu tetkik etmelerini önermişti (Taberî, t.y.:1090).

Muhtâr, isyandan sonra Hz. Hüseyin'in katlinde rol oynayanlardan öldürdüğü elebaşların kellelerini, İbnü'l-Hanefiyye'yi memnun etmek için birer mektup ve bir kısım mallarla birlikte peş peşe Medine'ye gönderdi. Özellikle Ömer b. Sa'd ile Ubeydullah b. Ziyâd'ın öldürülmeleri, Ehli Beyt'i oldukça memnun ettiği görülmektedir (Dîneverî, 1995:275, vd.; Ya'kûbî, t.y.: II, 259; İbn A'sem, 1992: II, 294, vd). Öyle ki bunların kesik başları getirilip önlerine konulduğunda, Muhammed b. Hanefiyye dışında, Muhtâr'a duydukları memnuniyeti dile getirmeyen kimse kalmadı (İbn Sa'd, t.y.: V, 100). İbn A'sem (1992: II, 298), Ömer b. Sa'd'ın başı getirildiğinde İbnü'l-Hanefiyye'nin de mutluluktan secdeye kapandığını, ardından Muhtâr için dua ederek bir daha onun aleyhinde konuşmayacağını söylediğini iddia etmektedir. Ancak başka kaynaklarda bunu destekleyen bir veriye rastlamadığımız gibi, aksine İbn Abbâs'ın: *"Katillerimizi öldürdü, intikamımızı aldı."* diyerek Muhtâr'ı övmesi üzerine İbnü'l-Hanefiyye'nin, ona müdahale ederek: *"Biz onun nasıl biri olduğunu daha iyi biliriz, onun hakkında iyi bir şey söyleme!"* dediği rivayet edilmektedir (Belâzürî, 1996: VI, 446).

Diğer yandan Muhtâr'la birlikte hareket edip etmemeleri konusunda, daha önce zikrettiğimiz Abdurrahman b. Şureyh başkanlığındaki Kufeli heyetin dışında, münferit olarak İbnü'l-Hanefiyye ile görüşenlerin olduğu görülmektedir. Rivayete göre Muâviye b. Sa'lebe adındaki bir kişi, İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına gitmiş ve kendilerine elçi göndererek davette bulunan Muhtâr'ın taleplerine karşı ne yapmaları gerektiği konusunu danışmış, İbnü'l-Hanefiyye de ona savaşmamasını tavsiye etmiştir (İbn Ebî Şeybe; 1989: VI, 191). Yine Basralı bir adamın, onun yanına giderek: *"Şu Muhtâr aramızda zuhur etti, sizin adınıza davette bulunuyor. Eğer emrinizle bunu*

yapıyorsa ona uyalım.” dediği, İbnü'l-Hanefiyye'nin de ona: “Şu oğluma ne emretmişsem sana da onu emrediyorum. Biz öyle bir aileyiz ki bu ümmetin adına leke sürmeyiz ve ümmetin rızası olmadan yönetime el koymayız. Nitekim Ali, iktidarın kendi hakkı olduğunu biliyordu. Fakat o, kendisine biat edilinceye kadar savaşmadı.” karşılığını verdiği rivayet edilmektedir (İbn Asâkir, 1997: LIV, 346). Öyle anlaşılıyor ki her iki rivayette söz konusu edilen şahıslar aynı kişi olup (Belâzürî, 1996: VI, 450), Muhtâr'ın Irak bölgesini ele geçirmesinden sonra hâkimiyet sağlayamadığı Basra'yı almak için yaptığı faaliyetler sırasında gidip İbnü'l-Hanefiyye ile görüşmüştür (Taberî, t.y.: 1097).

4. Hareketin Düşmesi Sırasında İlişkileri

Abdullah b. Zübeyr'in 67 (686-687) yılında kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i Basra'ya vali olarak göndermesi üzerine bölgedeki gelişmeler Muhtâr'ın aleyhine döndü. Mus'ab, daha önce Muhtâr'dan kaçarak Basra'ya sığınmış olan Kufeli eşrafın teşvikiyle, bölgede Haricilere yönelik başarılı operasyonlarıyla tanınan Mühelleb b. Ebî Sufra'yı da yanına alarak büyük bir orduyla Kufe'ye doğru harekete geçti. Mus'ab'ın ordusunu Harura'da karşılayan Muhtâr, bozguna uğrayınca Kufe'ye çekildi. Şehrin iç kalesine sığınan Muhtâr, dört ay süren direnişten sonra askerlerinin iyice gevşemesi üzerine kendisi için emân talebinden bulundu. Ancak bu teklifi kabul edilmeyince 14 Ramazan 67 (3 Nisan 687) tarihinde düşmanla çarpışmaya ikna edebildiği on dokuz adamıyla birlikte kaleden inip kahramanca çarpışarak yaşamını yitirdi (Taberî, t.y.: 1107-1115).

Muhtâr'la Mus'ab'ın karşı karşıya geldiği sırada İbnü'l-Hanefiyye'nin, bölgedeki taraftarlarına bir mektup göndererek onları gelişen olaylar karşısında dikkatli olmaya çağırdığı görülmektedir. Taberî'nin (t.y.: 1111) eserinde yer verdiği mektupta İbnü'l-Hanefiyye, taraftarlarına şöyle hitap ediyordu: “Muhammed b. Ali'den Kufe'deki arkadaşlarımıza. Çıkıp, sohbet ortamlarına ve camilere sığınarak Allah'ı gizli veya açık zikredin. Müminlerin arkasından gizli işler çevirmeyin. Eğer canınızın tehlikeye girmesinden korkarsanız, yalancılar karşısında inancınızı korumaya özen gösterin, namaz, oruç ve dualarınızı artırın. Zira Allah dilemedikçe hiç kimsenin, bir başkasına ne faydası ne de zararı dokunabilir. Herkes, yaptıklarından sorumludur. Hiç kimse, bir başkasının günahını yüklenmez. Allah, herkesi yaptıklarıyla hesaba çekecektir. Öyleyse iyi işler yapın, (ahiretiniz için) kendinize güzel bir gelecek hazırlayın ve gafillerden olmayın. Vesselamu aleykum.”

Mektubun bölgede bir takım gâli düşünceleri yaymaya çalışan iki kadının faaliyetleri bağlamında yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak mektubun zamanlaması ve içeriği, söz konusu kadınların Muhtâr'ın askerlerini düşmana karşı cesaretlendirmek için uğraştıklarını göz önünde bulundurduğumuzda İbnü'l-Hanefiyye'nin bölgede yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan bir takım sapkın düşüncelere karşı bölgedeki

tarafklarlarını uyardığını, dolayısıyla Muhtâr'ın girdiği çatışma ortamından onları uzaklaştırmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Bu arada, kaynaklarda Muhtâr'ın ölmeden önce bir itirafta bulunduğundan söz edilmektedir. Belâzürî (1996: VI, 440) ve Taberî'nin (t.y.: 112) aktardığına göre Muhtâr, en yakın adamlarından olan ve kendisiyle birlikte kaleden inip çarpışarak ölen on dokuz kişiden biri olan Sâib b. Mâlik el-Eş'arî ile nasıl bir strateji izleyecekleri konusunu tartışırken: “*Sen ne kadar ahmaksın! Ben, sadece Araplardan bir adamım. Baktım ki Hicaz'da İbn Zübeyr, Şam'da Mervân, Yemâme'de de Necdet ortaya çıktılar. Ben de onlardan geri kalacak değildim!*” diyerek ona gerçek niyetini izhar etmiştir (Ayrıca bk. İbn Asem, 1992: II, 351; İbn Miskeveyh, 2001: II, 209; İbnü'l-Esîr, t.y.: 575).

Bu sözüyle Muhtâr'ın tam olarak ne demek istediği kapalı olmakla birlikte konuyu ele alan Dîneverî (1995:280), onun niyetini daha açık ifadelerle ortaya koymaktadır. Buna göre Muhtâr, Sâib b. Malik'e seslenerek, “*İhtiyar! Hadi çıkıp kendi hesabımıza çarpışalım, din adına değil.*” demiştir. Sâib, onun bu çıkışına şaşırarak dinî kaygılarla bu işe kalkıştıklarını düşündüklerini söyleyince Muhtâr, yemin ederek dünya menfaati için bu işe girdiğini, amacına ulaşmak için de Hz. Hüseyin'in intikamını alma bahanesine sığınmaktan başka çaresi olmadığını açıklamıştır.

Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra eşlerinden birinin ondan teberri etmeyecek bu uğurda canını vermesi ve ölümünden sonra bile ona sadakatlerini devam ettiren başka kişilerin varlığı gerekçe gösterilerek kaynaklarda ona nispet edilen bu itiraftan, daha sonraları düşmanları tarafından ortaya atılan bir iftira olduğu söylenmektedir (Wellhausen, 1989: 146; Feyyûmî, 2002: 239). Ancak etrafındaki kuşatma dört ay sürmesine rağmen Musul'da bulunan İbrahim b. Eşter'in ona yardım etmek için kılını kıpırdatmamış olması (Hatîbü'l-Havârizm, 1418: II, 277), o zamanlar Muhtâr'la ilgili bir takım şüphelerin su yüzüne çıktığını göstermektedir.

Ayrıca bu savaş sırasında Mus'ab'ın tarafında yer alan Ubeydullah b. Ali b. Ebî Tâlib'in Muhtâr'ın askerleri tarafından bile öldürülmesi, Muhtâr'ın samimiyeti ile ilgili kuşkuları gündeme getirdiği gibi (Belâzürî, 1996: VI, 439; Taberî, t.y.: 1111); İbnü'l-Hanefiyye'nin, onun ölüm haberi karşısında sarf ettiği sözler de söz konusu itiraftan ona ait olabileceğini desteklemektedir. Muhtâr'ın ölümünden sonra Abdullah b. Zübeyr, kardeşi Urve'yi İbnü'l-Hanefiyye'ye göndererek: “*Yardım istediğin yalancıyı Allah öldürdü ve Irak halkı benim üzerimde birleşti. Artık biat et.*” mesajını iletince İbnü'l-Hanefiyye, o zamana kadar Muhtâr'la yaşananları da özetleyen bir konuşma yapmıştı. İbnü'l-Hanefiyye, Urve ile yaptığı konuşmasında Muhtâr'ı hiçbir zaman davetçi veya yardımcı olarak göndermediğini ifade etmiş ve aslında Muhtâr'ın kendisinden çok İbn Zübeyr'e yakın bir kişi olduğunu belirterek: “*Eğer o, yalancysa zaten yalamı üzerinde yaşayıp gitti. Yok eğer öyle değilse, o kendisini daha iyi*

bilir. Bende hilaf olmaz. Eğer ben bozgunculuk yapan biri olsaydım, kardeşinin yanında durmaz beni davet edenlerle birlikte çıkardım. Ama ben, kardeşinin aleyhine gelişecek olan bu teklifleri reddettim." demişti (İbn Sa'd, t.y.: V, 106).

Konuyu bitirmeden önce burada Muhtâr'ın, hareketini başlatırken desteklerini almak için Ali b. Hüseyin ile Muhammed b. Hanefiyye arasında gidip geldiği yönündeki rivayetler üzerinde durmak istiyoruz. Belazuri'nin aktardığı bir rivayete göre Muhtâr, Kufe'yi ele geçirmesinden sonra İbn Zübeyr'e bir mektup göndererek ele geçirdiği malları kendisine bırakması durumunda ona olan bağlılığını sürdüreceğini bildirir. Ancak İbn Zübeyr onun bu talebini reddedince Muhtâr, bu sefer onunla irtibatını keser ve Ali b. Hüseyin'e bir mektup yazarak ona biat etmek istediğini bildirir. Ali b. Hüseyin ise onun bu teklifini, söz konusu mektupla beraber gönderilen mallarla birlikte geri çevirir. Üstelik camiye gidip onun aleyhinde bir konuşma yaparak onu ayıplar ve kendisinin yalancı olduğunu açıklar. Bunun üzerine Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'ye bir mektup yazarak ona da aynı teklifte bulunur. Bu sefer Ali b. Hüseyin, İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına gider ve ondan Muhtâr'ın teklifini kabul etmemesini, hatta halkın karşısına çıkıp ondan beri olduğunu açıklamasını ve onu kınayarak yalanlarını anlatmasını ister. Ancak İbn Abbâs, İbnü'l-Hanefiyye'nin yanına gelip İbn Zübeyr'den gelebilecek tehlikeye karşı Muhtâr'ın desteğine ihtiyaç duyabileceğini gerekçe göstererek bunu yapmamasını söyler. İbnü'l-Hanefiyye de İbn Abbâs'ın tavsiyesine uyar ve Muhtâr'ın kusurları konusunda suskun kalır. Böylece Muhtâr'ın işi Kufe'de gittikçe büyür (Belâzürî, 1996: VI, 454; Mes'ûdî, 1964: III, 83-84). Başka bir rivayete göre Ali b. Hüseyin, Muhtâr'ın gönderdiği mektubu açıp okumadan gönderilen hediyelerle birlikte kapıdan geri çevirince, mektubun üzerindeki isim silinerek "*el-Mehdî Muhammed b. Ali*" şeklinde yeniden yazılır (Tûsî, 1348: II, 126). Bu rivayetler, Ali b. Hüseyin'in siyasetten uzak bir yol izlediği gerçeğini yansıtmakla birlikte bunların onu Muhammed b. Hanefiyye ile yarıştırmaya kaygısına mebnî olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu rivayetlerin daha sonraları tersyüz edilerek İbnü'l-Hanefiyye'nin adeta Ali b. Hüseyin'in emrinde hareket eder pozisyonuna sokulduğunu görüyoruz. Bu yeni rivayetlere göre İbnü'l-Hanefiyye, "*Kalkın, benim ve sizin imâmınız olan Ali b. Hüseyin'e gidelim.*" diyerek Muhtâr'la ilgili konuları Ali b. Hüseyin'e havale etmiş, o da İbnü'l-Hanefiyye'ye: "*Amca! Bir zenci köle bile biz Ehli Beyt'in taraftarı olup bizim adımıza kıyam etse insanlara ona uymak vacip olur. Bu iş için seni görevlendiriyorum. İstedğin gibi hareket et.*" demiştir (Meclisî, 1983: XLV, 365; Gölpınarlı, 1979: 569; Hâşimî, 2004: 215).

5. Sonuç

Netice itibarıyla Muhammed b. Hanefiyye'nin emir ve izni olmamakla birlikte Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'nin onun adını kullanarak başlattığı harekete karşı suskun kalması ve bu konuda ciddi bir tavır sergilememiş olması, söz konu-

su hareketin yolunu açmış ve kısa zamanda Irak bölgesinde yayılmasını sağlamıştır. Daha sonraları İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr'ın açık destek taleplerini geri çevirdiği ve zaman zaman onun hareketlerine karşı insanları uyardığı halde, yine ondan tam anlamıyla teberri etmemiştir. Kaldı ki kendilerine biat etmesi için onu sıkıştıran Abdullâh b. Zübeyr ve Abdülmelik b. Mervân'a karşı açık bir şekilde cephe almamış olan İbnü'l-Hanefiyye'nin, onun adamı olduğunu söyleyerek Ehli Beyt'in intikamını almak peşinde olduğunu iddia eden ve ona ciddi anlamda yardımları dokunan Muhtâr'a karşı açık bir tavır sergilemesi ve ona cephe alması beklenemezdi. Aslında o, diğerlerine karşı sergilediği tutumu Muhtâr'a da göstermiştir. Onun içindir ki İbnü'l-Hanefiyye'nin, İbn Zübeyr hareketine destek vermemesibu hareketin çöküşünde etkin rol oynadığı gibi, onun Muhtâr'a da destek vermemesi, hatta zaman zaman onun aleyhine işleyen bir takım tasarruflarda bulunması bu hareketin sonunu beraberinde getirmiştir.

Kaynakça

- BELÂZÜRÎ, A. (1996). *Kitâbu Cümel min Ensâbi'l-Eşraf*. thk. S. Zekkâr ve R. Zirikli. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- DEKSAN, A. (1973). *el-Hilâfetü'l-Ümeviyye 65-86/684-705 Dirâse Siyâsiyye*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye.
- DÎNEVERÎ, A. (1995). *el-Ahbârü't-Tivâl*. thk.Ö. F. et-Tabbâ. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- EBÛ'L-ARAB. M. (1988). *Kitâbü'l-Mihen*. thk.Y. V. el-Ceburi. Beyrut: Dârü'l-Garb el-İslâmî.
- EL-İMÂME VE'S-SİYÂSE. (1413). İbn Kuteybe (276/889)'ye nispet edilmektedir. thk.Ali Şîri. Kum: Dârü'l-Edvâ.
- FEYYÛMÎ, M.İ. (2002). *eş-Şiatü'l-Arabiyye ve'z-Zeydiyye*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi.
- GÖLPINARLI, A. (1979). *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Der Yayınları.
- GÜNEŞ, H. (2009). *Dini Siyasi ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- GÛRBÛZ, İ.A. (2012). Kerbelâ Şehidinden Sevgili İmgesine: Hz. Hüseyin. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 64: 129-146.
- HARBÛTLÎ, A.H. (1962). *Muhtar es-Sekafi*. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyye el-Âmme.
- HÂŞİMÎ, A. (2004). *Muhammed b. el-Hanefiyye*. thk.el-Müessesetü'l-İslâmiyye li'l-Buhûs. Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabi.
- HATÎBÛ'L-HAVÂRİZM, M. (1418). *Maktelü'l-Hüseyn*. thk.Muhammed Semâvi. Kum.
- İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed. (1992). *el-Fütüh*. thk.Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İBN ABDİRABBÎH, A. (1969). *Kitâbü'l-İkdi'l-Ferid*. thk.Ahmed Emin, vd. Kahire: Matbatu Lecneti't-Telif.
- İBN ASÂKİR, A. (1997). *Târîhu Medîneti Dimeşk*. thk.Ömer el-Amrâvi. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İBN EBÎ ŞEYBE, A. (1989). *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*. thk.Kemal Yusuf Hût. Beyrut: Dârü't-Tâc.

- İBN KESİR, İ. (1997). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk.Y. el-Işş ve M. el-Bikâî. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İBN MİSKEVEYH, A. (2001). *Tecâribu'l-Ümem*. thk.Ebü'l-Kasım İmamî. Tahran: Dâru'l-Hadis.
- İBN SA'D, M. (t.y.). *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*. Beyrut: Dâru Sadır.
- İBNÜ'L-ESİR, İ. (t.y.). *el-Kâmil fi't-Târih*. thk.Ebü Suhayb el-Kermî. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye.
- MECLİSÎ, M.B. (1983). *Bihâru'l-Envâr el-Câmiatu li Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athar*. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ.
- MES'ÜDÎ, A. (1964). *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*. thk.M. M. Abdülhamid. Baskı Yeri Yok: el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra.
- MÜBERRED, M. (1986). *el-Kâmil*. thk.Muhammed ed-Dalî. Beyrut: Müessesetü Risâle.
- NEVEVÎ, M. (2005). *Tehzibü'l-Esmâ ve'l-Lügât*. thk.Ali Muhammed ve Adil Ahmed. Beyrut:Dâru'n-Nefâis.
- NÜVEYRÎ, A. (t.y.). *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*.thk.A. M. el-Bicâvi. Kahire.
- TABERÎ, M. (t.y.). *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. thk.Ebü Suhayb el-Kermî. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye.
- TÜSÎ, M. (1348). *İhtiyâru Marifeti'r-Ricâl*. thk.Hasan el-Mustafa. Meşhed.
- WELLHAUSEN, J. (1989). *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- YA'KÛBÎ, A. (t.y.). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Beyrut: Dâru Sadır.